

РЕЦЕНЗІЯ

на підручник для вищих навчальних закладів
 "Етологія (основи поведінки тварин)". - О.В.
 Севериновська, О.Є. Пахомов, В.К. Рибальченко. -
 Дніпропетровськ: Видавництво ДНУ, 2010. - 290 с.

Етологія сформувалася як наука про загальні біологічні основи поведінки тварин в 30-ті роки нинішнього століття. Основою для її формування послужили дані про наявність в онтогенезі поведінкових актів, що реалізуються у вигляді послідовності стереотипних дій - інстинктів. Вони характерні для усіх особин одного виду і шаблонно виконуються в певний період онтогенезу без будь-якого спеціального навчання. У завдання етології входить вивчення поведінки тварин в природних умовах мешкання, виявлення значення поведінки як чинника еволюції, індивідуальної і популяційної адаптації. У рамках психоетологічної проблематики центральне значення має аналіз поведінки як чинника формування психіки і психіки як чинника регуляції поведінки. Кінцевою метою етології є таке глибоке пізнання поведінкових актів та їх фізіологічних механізмів, яке б забезпечило можливість їх спрямованої зміни у бажаному напрямку, розробку науково обґрунтованих технологій ведення тваринництва, збільшення приплоду, економії трудових затрат під час проведення комплексних зоотехнічних та ветеринарних заходів, підвищення основних показників продуктивності. Таким чином, виходячи зі здатності етології як науки вирішувати не лише суто теоретичні, а й конкретні практичні питання, цей напрямок в останнє десятиліття посідає не останнє місце в системі біологічних наук.

Курси по етології тварин активно викладаються студентам біологічних, психологічних, сільськогосподарських та ветеринарних спеціальностей. Саме тому підручник О.В.Севериновської, О.Є.Пахомова, В.К.Рибальченка "Етологія (основи поведінки тварин)" є своєрідним пілот-проектом, котрий має на меті не лише викладення основних концепцій і моделей класичної етології, а й відкриває нові сучасні погляди на них. Підручник складається з передмови, 12 глав, післямови, важливих дат в історії етології, тлумачного словника деяких термінів, списку рекомендованої та використаної літератури.

У передмові до підручника автори загострюють увагу на тому, як швидко етологія як наука після свого заснування у 1973 р. стала міждисциплінарною, що свідчить про її важливість та виключну роль. У главі 1 "Історичний нарис" представлена історія етології, починаючи з її передісторії (XVIII - перша третина XX в.) і аж до її перетворення в "зрілу" дисципліну (середина 1960-х рр.). Досліджується поява самого поняття "поведінка тварин" і самостійної області його вивчення, формування етологічного співтовариства. Наголошується на виключній ролі як теоретичної, так і прикладної етології.

Глава 2 присвячена розгляду основної мети та методів етології, аналізується її зв'язок з іншими дисциплінами. Так, автори наголошують, що основним завданням етології є філогенетичне та фізіологічне пояснення функціональних взаємозв'язків між факторами, що формують поведінку живих істот та впливають на неї. Методи етології автори розглядають в залежності від того, в яких умовах (природних чи штучних) були проведені дослідження. Крім того, автори наводять досить широкий перелік дисциплін, до яких має відношення етологія.

У главі 3 "Основні концепції і моделі класичної етології та сучасні погляди на них" представлені до розгляду головні концепції та теоретичні моделі, запропоновані для пояснення безпосередніх причин поведінкових реакцій. Особливо детально в даному ракурсі розглядаються комплекси фіксованих дій та орієнтовні, знакові стимули і природжений реалізуючий механізм. Глава 4 присвячена аналізу поняття "поведінка" як такого та дають уявлення про різноманітність форм поведінки в межах класифікації Д. Дьосбері. За думкою останнього всі форми поведінки пов'язані з низкою конкретних функцій, а саме: локомоцією, харчуванням і диханням, терморегуляцією, пошуком притулку, уникнення хижаків, сном, підтримкою чистоти тіла, виділенням, дослідницькою активністю, грою, використанням знарядь, біологічними ритмами.

У главі 5 мова йде про найскладніший і найважливіший тип соціальної поведінки тварин, пов'язаний з розмноженням. Аналізується сезонний характер, фенотипові та поведінкові зміни особин різної статі під час настання періоду розмноження. Позитивним моментом є те, що автори розглядають дане пи-

тання не в загальних рисах, а розписують дані конкретні особливості поведінки, характерні для певних тварин. Таке структурування подачі інформації значно полегшує її сприйняття.

Глава 6 висвітлює такі важливі поняття етології як суспільна поведінка тварин та організація ними співтовариств, наводиться низка переваг життя тварин у групі, розглядаються не лише конкретні приклади організованих співтовариств (суспільні комахи, левині прайди та ін.), але й досить детально проводиться аналіз поведінки тварин у межах співтовариств. Досить цікавим є погляд авторів на природу агресії та її місце у формуванні певних поведінкових реакцій.

У главі 7 розглядається не лише питання онтогенезу поведінки тварин, а й аналізується вплив зовнішніх факторів (розділ 7.4) та раннього досвіду (розділ 7.5) на даний процес. Досить цікаво підійшли автори до опису процесів навчання (глава 8), аналізуючи не лише вікові, а й еволюційні аспекти. Традиційно викладено розділ 8.2 "Класифікація форм навчання", що дозволяє читачу не лише чітко уявити ієрархію форм навчання, а завдяки прикладам детально розібратися в них. Глава 9 присвячена розгляду окремих сенсорних систем, функціонування яких не лише впливає на поведінку організму, а й здатне змінюватись внаслідок взаємодії організму з навколишнім середовищем. На прикладі окремих тварин розглядається функціонування тієї чи іншої сенсорної системи, що розкриває перед студентом не загально-біологічні механізми функціонування того чи іншого сенсора, а особливості сприйняття зорової, слухової та ін. інформації конкретним видом тварин за конкретних умов.

У главі 10 аналізуються нервові механізми поведінки тварин, приділяючи велику увагу фізіології та механізмам сну та стресу. Після розгляду даних питань автори підручника логічно підходять до роздумів про психічні прояви поведінки (глава 11). Розмірковуючи над питанням чи здатні тварини до психічної діяльності, О.В. Севериновська, О.Є. Пахомов та В.К. Рибальченко проводять складний аналіз проявів інтелектуальної діяльності тварин у порівняльному аспекті.

Досить логічним закінченням даного підручника є глава 12, котра висвітлює закономірності змін поведінки тварин під впливом антропогенних чинників. Автори наголошують, що в при-

родних умовах важливо розуміти вплив наслідків діяльності людини на здатність тварин до виживання. Дане положення, на нашу думку, покликане розвивати почуття відповідальності за свої вчинки по відношенню до тварин у студентської молоді, на читацьке коло якої і розрахований даний підручник. На нашу думку, це дуже вдалий підсумок колосальної інформації, вміщеної у підручнику. Завершується підручник післямовою, розділом "Важливі дати в історії етології" та тлумачним словником деяких термінів. Останній є переліком основних термінів, що значно полегшує користування підручником. Усе це сприятиме індивідуалізації навчання, адже рівень підготовки та здатність засвоювати інформацію у кожного студента різна.

Навчальний матеріал викладено логічно, літературною мовою і, що особливо важливо, легко сприймається. Літературна мова завжди поєднана з використанням сучасної літературної термінології. За допомогою даного підручника можна не лише засвоїти основні положення етології, а й одержати корисну довідку з будь-якого питання, що стосується цієї дисципліни. Завершуючи аналіз змісту підручника О.В. Севериновської, О.Є. Пахомова, В.К. Рибальченка "Етологія (основи поведінки тварин)", слід зазначити, що його автори виконали титанічну роботу й підготували енциклопедію знань не лише для студентів, аспірантів, викладачів, наукових співробітників біологічних, психологічних, сільськогосподарських та ветеринарних факультетів, а й для всіх, хто цікавиться життям тваринної спільноти.

Немає жодного сумніву в тому, що рецензований підручник слід розглядати як вагомий успіх його авторів й значний внесок у підготовку висококваліфікованих кадрів для нашої держави.

Завідувач НДЛ "Фармакології і експериментальної патології" ННЦ "Інститут біології" Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор біологічних наук, професор Т.В. Берегова

мол. наук. співр. НДС "Мембранології і цитології" кандидат біологічних наук Н.В. Дзюбенко